

मूलभूत कर्तव्ये

1976 मध्ये संविधानाच्या 42 व्या दुरुस्ती कायद्याने जोडलेली मूलभूत कर्तव्ये, संस्कृतीची निर्मिती आणि संवर्धन करण्याव्यतिरिक्त, मूलभूत अधिकारांच्या विरुद्ध ही कर्तव्ये लागू करण्यात कायदेमंडळाचे हात बळकट करतात. कलम ५१-अ अंतर्गत प्रत्येक भारतीय नागरिकाने पाळल्या जाणाऱ्या ११ मूलभूत कर्तव्यांची यादी खालील तक्त्यामध्ये दिली आहे:

S.No	11 Fundamental Duties
1	भारतीय संविधानाचे पालन करणे आणि त्याचे आदर्श आणि संस्था, राष्ट्रध्वज आणि राष्ट्रगीत यांचा आदर करणे
2	राष्ट्रीय स्वातंत्र्य लढ्याला प्रेरणा देणाऱ्या उदात्त आदर्शांची कदर करा आणि त्यांचे अनुसरण करा
3	भारताचे सार्वभौमत्व, एकता आणि अखंडता टिकवून ठेवा
4	देशाचे रक्षण करा आणि असे आवाहन केल्यावर राष्ट्रसेवा करा
5	धार्मिक, भाषिक आणि प्रादेशिक किंवा विभागीय विविधतेच्या पलीकडे जाऊन भारतातील सर्व लोकांमध्ये सामंजस्य आणि समान बंधुभावाची भावना वाढवणे आणि स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला अपमानास्पद प्रथांचा त्याग करणे.
6	देशाच्या संमिश्र संस्कृतीच्या समृद्ध वारशाचे मूल्य आणि जतन करा
7	जंगले, तलाव, नद्या आणि वन्यजीवांसह नैसर्गिक पर्यावरणाचे संरक्षण आणि सुधारणा करणे आणि सजीव प्राण्यांबद्दल सहानुभूती बाळगणे
8	वैज्ञानिक स्वभाव, मानवतावाद आणि चौकशी आणि सुधारणेची भावना विकसित करा
9	सार्वजनिक मालमत्तेचे रक्षण करा आणि हिंसाचार टाळा
10	वैयक्तिक आणि सामूहिक क्रियाकलापांच्या सर्व क्षेत्रात उत्कृष्टतेसाठी प्रयत्न करा जेणेकरून राष्ट्र सतत प्रयत्न आणि यशाच्या उच्च स्तरांवर पोहोचेल
11	सहा ते चौदा वर्षे वयोगटातील त्याच्या पाल्याला किंवा वॉर्डला शिक्षणाची संधी उपलब्ध करा. हे कर्तव्य 86 व्या घटनादुरुस्ती अधिनियम, 2002 द्वारे जोडण्यात आले

मूलभूत कर्तव्यांचे महत्त्व- भाग IV-A

मूलभूत कर्तव्ये हा मूलभूत अधिकारांचा अविभाज्य भाग आहे.

- ते भारतीय नागरिकांना त्यांच्या समाजाप्रती, सहकारी नागरिक आणि राष्ट्राप्रती कर्तव्याची आठवण करून देतात
- ते नागरिकांना देशविरोधी आणि समाजविघातक कृत्यांपासून सावध करतात
- ते नागरिकांना प्रेरणा देतात आणि त्यांच्यामध्ये शिस्त आणि वचनबद्धतेची भावना वाढवतात
- ते न्यायालयांना कायद्याची घटनात्मक वैधता तपासण्यात आणि निश्चित करण्यात मदत करतात.

मूलभूत कर्तव्यांची टीका

संविधानाच्या भाग IVA मध्ये नमूद केलेल्या मूलभूत कर्तव्यांवर खालील कारणांवरून टीका केली आहे:

- त्यांचे वर्णन समीक्षकांनी त्यांच्या गैर-न्याययोग्य चारित्र्यामुळे नैतिक नियमांची संहिता म्हणून केले आहे. त्यांचा संविधानातील समावेश समीक्षकांनी अनावश्यक असल्याचे वर्णन केले. कारण संविधानात मूलभूत म्हणून समाविष्ट केलेली कर्तव्ये संविधानात अंतर्भूत नसतानाही लोक पार पाडतील.
- काही कर्तव्ये अस्पष्ट, संदिग्ध आणि सामान्य माणसाला समजणे कठीण आहे.
- कर्तव्यांची यादी सर्वसमावेशक नाही कारण त्यात मतदान करणे, कर भरणे, कुटुंब नियोजन इत्यादी इतर महत्त्वाच्या कर्तव्यांचा समावेश नाही. खरे तर कर भरण्याच्या कर्तव्याची शिफारस स्वरण सिंग समितीने केली होती.
- समीक्षकांनी सांगितले की, संविधानाच्या भाग IV मध्ये मूलभूत कर्तव्यांचा समावेश केल्याने त्यांचे मूल्य आणि महत्त्व कमी झाले आहे. ते भाग III नंतर जोडले गेले पाहिजेत जेणेकरून त्यांना मूलभूत अधिकारांच्या बरोबरीने ठेवता येईल.

- स्वरण सिंग यांच्या समितीने 10 पेक्षा जास्त मूलभूत कर्तव्यांची शिफारस केली होती, तथापि, त्या सर्वांचा राज्यघटनेत समावेश केलेला नाही. समितीने शिफारस केलेली ती कर्तव्ये होती जी स्वीकारली गेली नाहीत:
- कोणत्याही कर्तव्याचे पालन न केल्यास किंवा नकार दिल्याबद्दल संसदेद्वारे नागरिकांना दंड/शिक्षा दिली जाईल.
- संसदेने ठरवलेल्या शिक्षे/दंडांवर कोणत्याही न्यायालयामध्ये मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन केल्याच्या कारणास्तव किंवा घटनेतील इतर कोणत्याही तरतुदीच्या निषेधाच्या कारणास्तव प्रश्न विचारला जाणार नाही.
- कर भरण्याचे कर्तव्य.

मूलभूत कर्तव्यांबद्दल तथ्य:

मूलभूत कर्तव्ये दोन प्रकारात विभागली आहेत - नैतिक कर्तव्य आणि नागरी कर्तव्य

- नैतिक कर्तव्य: स्वातंत्र्य लढ्याच्या उदात्त आदर्शांचे पालनपोषण
- नागरी कर्तव्य: संविधान, राष्ट्रध्वज आणि राष्ट्रगीत यांचा आदर करणे.